

Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine

Semine İmge AZERTÜRK, Tuğçe AKMAN*

Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine

Özet

Toplumun temeli ailedir. İnsanoğlu kadın ve erkeğin ortak çabasıyla varlığını sürdürmüştür fakat onlar farklı değerlere sahip olmuşlardır. İlk çağlarda kadın, doğurganlığı ve toplumun temel taşı olan ailedeki idareci, yönetici rolüyle sistemin merkezinde olmuştur ki böylece anaerlik bir dönem geçirilmiştir. Fakat zamanla değişen kültür ve yaşam olgularından ötürü erkek daha ön plana çıkmış, kadının yeri de çok daha gerilere itilmiştir. Günümüzde dahi birçok toplumda kadın sorunu mevcuttur. Bu kadın sorununun temelinde her toplum için çeşitli nedenler var ise de biz bu soruna özellikle Çin toplumunda önemli bir yeri olan Konfüçyüs düşüncesi açısından bakacak, onun ve kadın görüşünün Çin toplumundaki kadının uzun yıllar geri planda kalmasında, bu durumun toplum tarafından kanıksanmasında ve kadının ilerleme çabalarının gecikmesinde nasıl bir rol oynadığını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü, Antik Çin'de Kadın, Konfüçyüs

Confucius' Stance on Women

Abstract

Family are the foundation of society. Humankind has maintained its existence with the collaboration of women and men however, they have carried different values. During the ancient times, women were the center of the system forming the matriarchal period by being fertile and undertaking the role of managing society. However in the changing time, aspects of culture and life have given men prominence. Even today there are many women issues in society. They encounter many difficulties in various fields. The basic factor behind the issue has for each society varies. We shall assess the Confucian thought and how women in the Chinese society have taken a backseat throughout society for many years, and how their progression has deferred.

Key Words: Confucius' Stance on Women, Women in Ancient China, Confucius

1. Giriş

Çin dünyanın en eski medeniyetlerinden biridir. Böylesine uzun ve köklü tarihinde, dünya tarihine mal olmuş birçok önemli isimler yetiştirmiştir. Konfüçyüs, bu önemli isimlerden biri olup, Çin toplumunun, aynı zamanda Güney Doğu Asya toplumlarının da düşünce yapısını derinden etkilemiştir. Sadece yaşadığı dönem içinde değil günümüze kadar gelen süreçte de birçok insanı peşinden sürüklemiştir.

Kadın dünya tarihi boyunca her toplumda farklı inanç, görüş ve düşünce tarzlarından ötürü, bazen baş üstünde tutulduysa da çoğunlukla ikinci sınıf insan muamelesi görmüş, farklı davranışla-

* Semine İmge AZERTÜRK, Dr.Öğr.Üyesi., Erciyes Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, azerturkimge@hotmail.com , ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3954-2400, Tuğçe AKMAN, Yük.Lis.Öğr., Erciyes Üniversitesi, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, tugceakman88@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4609-8977

ra maruz kalmıştır. Her toplum için bu davranışların, toplumun bakış açısını etkileyen önemli sebepleri mevcuttur. Kimi toplumlar için inanç, kimi toplumlar için örf ve adetler gibi ciddi etkenler görülmektedir.

Örneğin, kadının eski toplumlardaki konumuna dair bazı örnekler vermek gerekirse, Eski Hint döneminde kadın gereksiz, kötü ve zayıf görülmüş erkek merkezli bir toplum benimsenmiştir. Hitit toplumunda ise baba merkezli bir toplum benimsenmiş erkek çocuğu koşulsuz şartsız ilgi görürken kız çocuğunun ailedeki yeri babanın imtiyazında kalmıştır. Eskiden Fransa’da da durum çok da farklı olmamıştır kadının varlığının erkeğe hizmet etmek için olduğu düşünülmüş erkeğin sahip olduğu bir eşya gibi erkeğin gölgesinde bir hayat sürmesi sağlanmıştır. Sekizinci Henri zamanında İngiltere’de ise kadın o kadar kötü görülmüştür ki bir dönem kadınların Kutsal kitabı okumaları hatta dokunmaları dahi yasaklanmıştır (Yılmaz, 2017, s.17-21).

Çin toplumunun tarihinde de, kadına verilen değer ve kadına karşı sahip olunan tutumun temelindeki en önemli etkenin Konfüçyüs düşünce öğretisi olduğu düşünülmektedir. Ünlü düşünür Konfüçyüs’ün kurucusu olduğu Ru Düşünce Ekolü¹, Çin Tarihinde ortaya çıkmış olan en önemli ve etkili düşünce ekollerinden biridir. Bu sebeple de kültürü ve toplum yapısını derinden etkilemiştir.

Konfüçyüs’ün temel aldığı Li Kuralları²’nın etkileriyle öğrencilerine verdiği öğütlerden, kendinden sonra yazıya dökülen konuşmalarından birçok konudaki fikrini ve bakış açısını öğrenebiliyor. Bu durumda Konfüçyüs’ün insanlığın var olmasında büyük bir payı olan kadına bakışı nasıldır? Çin toplumunun tarihinde kadın farklı dönemlere de denk gelse toplumda veya evlilik hayatında daha çok değer görebilmek adına birçok zulme maruz kalmıştır ve bu zulümler uzun yıllar etkilerini sürdürmüşlerdir. “Ayak bağlama geleneği”³, Çin’de kadınların yaşamlarının ciddi derecede kısıtlanması sonucunda ortaya çıkmış olan “Kadın Yazısı”⁴ bu sıkıntılı sonuçlarına birer örnektir. Bu sıkıntılara neden olan kadının erkekten aşağıda görülmesinin sebeplerinden biri de Konfüçyüs düşünce öğretisi midir? Konfüçyüs düşünce ekolünün ortaya çıktığı dönemde ve sonrasında kadının toplumdaki yeri nasıldır?

¹ Ru Düşünce Ekolü (Ru Jia Sixiang 儒家思想): Konfüçyüs’ün kurucusu olduğu düşünce ekolüdür.

² Li 礼 : Ritüeller anlamına gelir. (礼经 Lijing) Ritüeller Klasikinde geçen ritüel kurallarıdır.

³ Ayak bağlama geleneği, Çin’e özgü bir geleneksel uygulamadır. 4-7 yaş arasındaki bir kız çocuğunun ayak parmaklarının ayağın altına gelecek biçimde kıvrılması, tarak kemiğinin kırılarak, ayak tabanının topuğa yaklaştırılıp sıkıca bağlanmasıdır. Bir kızın iyi bir evlilik yapıp, iyi bir geleceğe sahip olması için büyükleri tarafından yapılır ki o dönemde ayakların bağlanarak elde edilen küçük ayaklar güzelliğin bir simgesidir. (Chiang 2011, s. 148)

⁴ Kadın yazısı Nüshu 女书, Hunan Eyaletinde (湖南省) bulunan, Jiangyong ilçesi (江永县) ve Dao ilçesinde (道县) yaşayan Han milletine mensup bayanlar tarafından icat edilip nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş Çinçinen yazılış olarak farklı fakat anlam olarak aynı şekilde yazıldığı bir yazı türüdür. (Erdoğan, 2011, 142)

Bu çalışmamızda öncelikle Çin Tarihini ve toplumun kültürel yapısını derinden etkileyen ünlü düşünür Konfüçyüs'ün hayatına, öğretisine kısaca değinildikten sonra, Konfüçyüs öncesi Çin toplumunda kadının konumu, Konfüçyüs'ün yaşadığı toplumda kadının yeri ve Konfüçyüs'ün kadına karşı bakışının ne olduğu incelenmiştir. Bu amaçla, Konfüçyüs'ün öğretisini, öğrencileriyle yaptığı sohbetleri içeren Konuşmalar (Lunyu) kitabı temelinde Konfüçyüs ve o dönem toplum yapısı üzerine yapılan farklı çalışmalar da incelenerek, Konfüçyüs'ün kadına olan bakışının nasıl olduğu, kadının toplumdaki yeri ve konumuna olan etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Konfüçyüs Kimdir?

Konfüçyüs (M.Ö. 551-479) Çin'in doğusunda bulunan Shandong Eyaletinin Qu Fu şehrindedir. İlkbahar Sonbahar dönemi⁵ sonlarında yaşamış ünlü düşünür ve eğitmandir. Asıl adı Kong Qiu'dur (Eberhard, 2007, s.70). Babasını çok küçük yaşında kaybetmiş gençlik yıllarında kendini araştırmaya vermiştir. Genel olarak Lao Zi (老子)'nin ilkeleri üzerinden kendini geliştirmiştir. Belli bir süre sonra adı bilinir bir âlim olmuş ve eğitime başlamıştır, eğitim verdiği öğrencilerine civar bölgelerden de gelip dâhil olanlar olunca bir okul açılmasının temelleri atılmıştır. Orta yaşlarında bir süre kendi memleketinden ayrılmasına rağmen yine tekrar topraklarına dönüp çalışmalarına devam etmiş ve yetmiş üç yaşında yine burada vefat etmiştir. Konfüçyüs'ün hayatı boyunca yaklaşık 3000 civarında müridi olduğu söylenir. (<http://baike.baidu.com/item/%E5%AD%94%E5%AD%90/1584>)

Konfüçyüs, kadim Çin tarihinin en ünlü düşünürlerinden biridir. Genel olarak bilinenin aksine ne bir din kurucusu, ne de bir reformcu olarak ortaya çıkmıştır. O bozulmuş, yıkılmak üzere bulduğu toplumu canlandırmaya çalışmış, insanların barış ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmeleri için çabalamıştır. Konfüçyüs'ün misyonunu Muhaddere Nabi Özerdim⁶'in çevirisini yaptığı Konuşmalar adlı kitaptaki şu cümlede görebiliriz, "Üstat dedi ki: 'Ben yaratıcı olmaktan çok aktarıcıyım. Eskiye sever ve ona inanırım. Bunun için yaşlı Pang ile kendimi karşılaştırmayı göze alabilirim.'" (Özerdim, <http://kisi.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html>)

3. Konuşmalar (Lunyu 论语)

Konfüçyüs kendini eğitime adayıp büyük bir âlim oluşuyla kendisinden önce yazılmış olan önemli kitapları yeniden inceleyip derlemiştir ki bunlara "Beş Klasik" (Wujing 五经) denir (Eberhard, 2007, s.72). Kendi yazdığı herhangi bir eseri yoktur. Fakat kendi sözlerini içeren bir kitap mevcuttur. Konfüçyüs'ün ölümünden sonra öğrencileri ve onların müritleri tarafından yazılmıştır. Konfüçyüs'ün öğrencileriyle ya da o dönemde yakınında bulunan bazı insanlarla yaptığı konuşmaları içermektedir. Bu eser Konfüçyüs'ün vefatından uzun yıllar sonra çok büyük ilgi görüp Çin tarihinin önemli eserleri arasına girmiştir. Cai'a (1994) göre "Sadece 12,000 karakterle, kısa özlü ama

⁵ İlkbahar Sonbahar dönemi (Chun Qiu Shidai 春秋时代): Çin tarihinde M.Ö. 770 - M.Ö. 476 yılları arasına denk gelen dönemdir.

⁶ Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim (1916-1991), Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin yetiştirmiş olduğu ilk Sinolog'dur.

kapsamlı, içeriği oldukça zengin ve derin bir eserdir, Çin toplumunu 2000 yıldan fazla bir süredir etkilemektedir.”(s.4)

4. Düşünce Ekollerinin Ortaya Çıkışı ve Ru (儒) Düşünce Ekolü

“Çin’de M.Ö. 1046 – M.Ö. 256 tarihleri arasında hüküm süren Zhou (周) Hanedanlığı iki dönemde ele alınır: Batı Zhou (Xi Zhou 西周) ve Doğu Zhou (Dong Zhou 东周) Hanedanlığı. Doğu Zhou Hanedanlığı da iki döneme ayrılmaktadır. İlkbahar Sonbahar Dönemi (Chun Qiu 春秋) ve Savaşan Beylikler Dönemi (Zhan Guo 战国). İlkbahar Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler Dönemi ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik birçok alanda sıkıntıların olduğu bir dönemdir. Beyliklerin merkezi yönetimi dinlemeyip birbirleriyle savaş halinde olduğu bu dönemde ciddi bir kargaşa ortamı hâkimdir ve bu buhranlı dönemin sonunu getirip refaha ulaşılmasını sağlayabilmek için birçok düşünür ortaya çıkıp farklı ilkeler ileri sürmüşlerdir. Bunların sonucunda çok sayıda düşünce ekolü oluşmuştur. Bu düşünce ekolleri içerisinde Çin felsefe tarihinin bilinen ilk düşünce akımı Dao (道) düşünce ekolüdür (Sertdemir, 2012, s.38), en etkili olanı da Ru düşünce ekolüdür. (Okay, 2004, s.25)”

“Dao düşünce ekolünün kurucusu Lao Zi’dir. Konfüçyüs öncesi Çin’de var olan düşünce sistemleri de Lao Zi’nin temsilcisi olduğu Dao düşünce ekolü ve bağlı olan ilkeler Konfüçyüs’ün düşünce yapısının biçimlenmesine vesile olmuştur.” (Sertdemir, 2012, s.40)

Ru düşünce ekolü Çin tarihinde oldukça fazla ilgi gören bir felsefi akımdır. Kurucusu Konfüçyüs’tur. Ru düşünce ekolü başından sonuna “Beş Klasığı”⁷ desteklemektedir, bu beş klasik “Şarkılar Klasığı”⁸, “Belgeler Klasığı”⁹, “Törenler / Ritüeller Klasığı”¹⁰, “Değişimler Klasığı”¹¹ ve “İlkbahar - Sonbahar Yıllıkları”¹² dir (Jia, 2006, s.89). Konfüçyüs’ün yazdığı iddia edilen birçok eser olmuştur fakat bu konu oldukça tartışmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla Konfüçyüs var olan bazı eski metinleri inceleyip tekrar derlemiştir. Konfüçyüs geçmişin yoluna önem veren bir düşünürdü ve onu hep korumaktan yanaydı (Keay, 2011, s.72-73). Hatta şöyle bir sözü vardır, “Yayıp ilerletirim, ama yenilik yaratmam. Sözlerimde samimiyim ve kendimi eski uygarlıklara adamışım.” (Keay, 2011, s.73)

⁷ Beş Klasik Wujing 五经: Shi 诗, Shu 书, Li 礼, Yi 易, Chunqiu 春秋’in tamamıdır. Bu beş eserin bir araya getirilip tamamına verilmiş isimdir.

⁸ Şarkılar Klasığı, Shijing 诗经, Konfüçyüs tarafından yeniden derlenmiş olan antik dönem şarkılarının bulunduğu kitaptır.

⁹ Belgeler Klasığı Shujing 书经, diğer adı Shangshu 尚书 dur.

¹⁰ Törenler, Ritüeller Klasığı Lijing 礼经, Liji 礼记 de denir.

¹¹ Değişimler Klasığı Yijing 易经, diğer bir adı Zhouyi 周易 dir.

¹² İlkbahar Sonbahar Yıllıkları Chunqiu 春秋

Konfüçyüs'un üzerinde çalışıp yeniden derlediği eserler ve Beş Klasik Konfüçyüs için önemli bir yere sahiptir ki Konuşmalar adlı eserde öğrencileriyle aralarında geçen konuşmalarda da bu eserlerin ara ara adları geçmektedir (Bkz. Cai, 1994, s.10, s.24, s.333). Konfüçyüs'un eskiye inanan bir bilgin olması ve atalarının yolunu izlemenin insanları refaha kavuşturacağını düşünmesi onun buna uygun ilkeler ortaya koymasını sağlamıştır ve eğittiği öğrencilerine de bu yönde bir eğitim vermiştir. Böylelikle de Ru düşünce ekolünün temelleri oluşmuştur.

Öğretisi, değişik zamanlarda farklı nitelikte, ahlaki ve siyasi bir öğreti olarak öne çıkmıştır. Konfüçyüs'ün kendisinden önce var olan bilgileri ve gelenekleri derlemesi, bu bilgileri öğrencilerine aktarması, onların da yorumlayarak tekrar yazıya dökmesi sonucunda zaman içinde yeniden düzenlenen bu öğretiye Konfüçyüs öğretisi veya Ru düşünce ekolü adı verilmiştir. Konfüçyüs düşünce yapısını oluşturan kavram ve ilkeleri yerine getirmek, toplumun birliğini, halkın huzurunun ve varlığının devamını; bireysel olarak düşünürsek de insanın erdemli ve ahlaki olmasını sağlayacaktır.

5. Konfüçyüs'ün Düşünce Yapısını Oluşturan Temel Kavramlar ve İlkeler

Konfüçyüs öğretisinin yani Ru düşünce ekolünün temelini oluşturan bazı kavram ve ilkeler vardır. Prof. Dr. Bülent Okay Konfüçyüs adlı kitabında bu kavram ve ilkeleri detaylı bir şekilde açıklamıştır. Genel olarak bahsetmek gerekirse bunlar; "Junzi 君子 (İdeal insan/ erdemli insan), Daode 道德(erdem, ahlak, erdemli olmak), Ren 仁 (insanları sevmek), Xiao 孝 (örnek evlat olmak), Li 禮 (adetlere, kurallara uymak), Zhongyong 中庸 (aşırılıktan kaçınmak), Zhengming 正名 (adına yakışır yaşamak), Yi 义(doğru, dürüst olmak), Zhi 知(Bilgili Olmak), Lizhi 理智 (akılcılık), Zhong 忠 (sadakət), Shu 恕 (bağışlayıcı olmak), Yong 勇 (cesur olmak), Tian 天 (göküzü, yaratıcı, yönetici), Tianming 天命 (göğün emri), Tiandao 天道 (evrenin düzeni)dir." (Bkz. Okay, 2004, s.38-52)

Bu kavramlar, Konfüçyüs öğretisinin temel taşlarıdır ve hakkında yazılmış hemen hemen her metinde bulunur. Prof. Dr. Bülent Okay'ın Konfüçyüs adlı kitabında yaptığı açıklamalardan faydalanarak konumuz için önemli olan dört kavramı ve açıklamasını vermek yararlı olacaktır.

Junzi 君子: " 'İdeal İnsan', 'Üstün İnsan', 'Erdemli İnsan', 'Örnek İnsan'. Konfüçyüs özellikle, yöneticilerin 'İdeal İnsan' olmalarını ister. Yönetici ideal insan olacak ki, çevresindekiler ve halk da onu örnek alabilsin. Konfüçyüs öğretisinin temelindeki üç kural olan Ren, Li ve Xiao kavramlarını eksiksiz yerine getiriyorsanız Konfüçyüs'a göre erdemli, ideal kişisinizdir." (Okay, 2004, s.38).

Ren 仁: " 'İnsanları Sevmek', 'İnsan Sevgisi'. Konfüçyüs'e göre insan önce kendisini sevmelidir. Daha sonra da sırasıyla, aile bireylerini, akrabalarını, komşularını ve diğer insanları sevmelidir. Kişi kendisini sevgi merkezinin ortasına yerleştirmeli, sonra da sevgisini dalga dalga etrafına yaymalıdır." (Okay, 2004, s.40).

Xiao 孝: " 'Örnek evlat olmak', 'Hayırlı evlat olmak', 'İyi çocuk olmak'. 'Xiao' terimi, ana-babaya olan görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi anlamına gelir. Aslında, büyüklerin de küçüklere karşı olan görevlerini kapsar. Ancak, küçüklerin büyüklere karşı olan görevleri ön plana çıkartılmıştır." (Okay, 2004, s.41).

Li 禮: “ ‘Adetlere Uymak’, ‘Kurallara Uymak’, ‘Adetlere ve Kurallara Uymak’, ‘Töreye Uymak’. ‘Li’nin asıl anlamı ‘Tören’, ‘Tören Kuralları’, ‘Tapınaklarda Uyulması Gereken Kurallardır’. Ancak sonraları, sadece soylular için “Uyulması Gereken Kurallar” olarak anlam kazanmıştır. Soylular için ‘Li’ adı verilen kurallar, halk için ise yasalar geçerliydi.” (Okay, 2004, s.42).

6. Zhou Dönemi Toplumunda ve Evlilikte Kadının Yeri

Konfüçyüs’un yaşadığı dönemde ve öncesinde kadının toplumdaki yerinin ve sahip olduğu değerinin, Konfüçyüs’ün kadın görüşünü etkileyip etkilemediğini anlamak için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu sebeple o dönemde ve öncesinde toplumdaki kadın görüşünü anlamamız yararlı olacaktır.

İnsanlık tarihinde kadın ilk avcı, ilk düşünür, ilk öğretmen, ilk yöneticidir. Anaerkil toplumda, kadın sadece özgür bir yere sahip değildi, aynı zamanda yüksek bir saygı da görmekteydi. Kadının insanlığa hayat veriyor oluşu ona kendiliğinden gelen bir kahramanlık kazandırmıştır. İnsanlığın anası, toplum hayatının da atası olmuştur. (Wu, 2004, s.20) Kadın, ilkel toplumda evini, ailesini idare eden, çocuk doğuran, toplayıcılık yapan, toplanılan ve yaşam idamesini sağlayan malzemelerin aileye dağıtımını yapan güçlü bir figürdür. Genel itibarıyla bakıldığında nasıl bir devlet idarecisi tarafından titizlikle yönetiliyorsa bu dönemde aileyi idare edip yöneten de kadın olmuştur. Hatta o dönem kadını için şöyle bir ifade kullanılmıştır, “O, bebekler, çocuklar ve hastalarla ilgilenirdi; şifalı otlar ve zehirler (öldürücü ve iyileştirici) hakkında bilgi sahibiydi; bunları çevresindekilere sunma, gerektiği yerde de silah olarak kullanma yeteneğine sahipti.”(Erbil, 2016, s.39). İkel toplum döneminde insanlar arasında bir iş bölümü vardı, yaşlılar çocuklara bakar, erkekler avlanmaya ya da savaşa gider, kadınlar toplayıcılık yapar, çanak çömlek yapar, dokuma, örme ve takas işleriyle uğraşır, kabilenin idaresiyle ilgilenirdi. Erkeklerin üstelendiği avcılık ve savaşa katılma hayati tehlikesi yüksek iki görevdir, hayatta kalma şansları oldukça düşüktür. Fakat kadınlar için durum tam tersiydi bitkiler her anlamda ulaşımı çok kolaydı ve kabilenin idaresinde en önemli vazifeler kadındı, erkek geri dönmese dahi bu kabilenin yaşantısını çok da fazla etkilemiyordu fakat erkek karnını doyurmak için kadına muhtaçtı. Bir anlamda, kabilelerin can damarı kadınlar idi. Kadınlar olmazsa, kabileler yaşamlarını daha fazla sürdüremezlerdi. (Hao, Zhou, 2007,93).

“İkel kabile topluluğunda tek eşli evlilik düzeni yoktu. Dolayısıyla grup evlilikler gerçekleştirilmekteydi. Cinsel ilişkilerin de kadınların birçok erkekle birlikte olduğu ve babalık konumunun belirsiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ana soylu bir devamlılıktan söz edilmektedir. Böyle bir durumda babaların çocuklar üzerinde güç ve otoritesinden bahsetmek pek mümkün değildir.” (Serinken, 2016, s.1072)

“Eski soy sisteminde soy gelimi ana soy çizgisi içinde izlenen soy gelimi olarak sınırlanmış bulunuyordu. Soy, kendi soy gelimlerinin farazi bir ortak kadın atadan geldiğini kabul eden kimseleri kapsamakta; soy gelimi kadın soyuyla inmekte; aynı soy gelimini ortaya koyan ortak adın varlığı da bunu kanıtlamaktaydı. Çocukların babalarının açıklık ve kesin bir biçimde bilinemediği, soy geliminde yalnızca analığın geçerli olabildiğini gösteren özellikler bunlardı.” (Morgan, 1877/1994, s.156)

Çin'in ilkel toplumuna dair "anne bilinir baba bilinmez"¹³ tabiri de soyun anneden geçtiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Çinli araştırmacılar bu ifadeyi temel alarak soyun anneden geçtiğini üç farklı sebebe dayandırmaktadırlar. Birincisi dönemin karma eşlilik sistemidir ki Morgan'da bu teoriyi savunmaktadır. İkincisi doğumla ilgili bilginin çok zayıf olup babanın rolünün bilinmiyor olması. Üçüncüsü ise dönem inancı olan totemlerle alakalıdır ki doğumla ilgili çeşitli efsanelerin kökeni de buna dayanır. Örneğin; Yinshang (殷商)¹⁴'ın atası Xie (契)'nin doğumu tanrıça olan annesinin doğüstü bir kuşun yumurtasını yemesiyle gerçekleşmiştir, Zhou (周)'nun atası imparator Ji'nin annesi Jiang Yuan (姜嫄) bilinmekte, fakat babasına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Soy anneden geçtiği için o dönemle ilgili ata olarak erkek isimlerinden çok kadın isimlerine bu sebeple rastlanmaktadır. (Wu, 2004, s.20) Bunlardan yola çıkarak anaerkil toplumda kadının ata oluşunu, yöneten, idare eden, doğurup, büyüten oluşunu ve ciddi bir saygıya sahip olduğunu anlayabiliyoruz.

Duman'a göre (2015, 26) yerleşik yaşama geçiş birçok anlamda dönüm noktası olmuştur. Yerleşik yaşama geçip, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamak ataerkil döneme geçişe neden olmuştur. Belki de kadının uzun yıllar boyunca içinde bulunmak zorunda kalacağı kötü şartlara ve toplumun geri planına itilerek sahip olduğu yeri bu dönemde kaybetmiştir.

"Kadının ve kadınlığın toplumsal bellekte, tanrıça analığa yükseldiği dönemler olan: insanın biyolojik ve toplumsal yapıları ve iş bölümünün şekillendiği paleolitik dönem (yontma taş çağı / İÖ 2 milyon yıl – İÖ 12000), anaerkil toplum yapısının olduğu mezolitik dönem (Orta Taş / İÖ 12000 – İÖ 6000) ve anaerkil düzenin yapılandığı erken Neolitik (Yeni Taş Çağı / İÖ 6000 – İÖ 3000) dönemler, İÖ 3000'lerde son bulmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra, günümüze dek gelişen toplumsal düzen, anaerkil toplum yapısının ataerkil toplum yapısına doğru evrilmesinin koşullarını oluşturmuştur." (Erdem, Sayılğan, 2011, s.104)

"Sosyo-ekonomik bakımdan kadın, sosyal üretimde ve tarımsal üretimde bir yere sahipti. Kadınların toplayıcılığı Xia¹⁵, Shang¹⁶, ve Zhou¹⁷ dönemi üretimi ve sosyal hayatının mecburi bir kısmıydı. Şarkılar Klasiklerinde toplama anlamındaki 'cai 采' otuz üç kere görülür, kadınlar içki yapmakla sorumludurlar, küçüklüklerinden itibaren 'sadece yeme ve içmeyle alakalı işlerle ilgilenmektedirler.' Kadınların aktif olarak toplum üretim hayatına katılmasına rağmen, iş güçleri kabul görmemekteydi. 'Şarkılar Klasiklerinde de evlenip baba evinden ayrılan kadınların durumları şu şekilde anlatılır,

¹³ Zhi mu buzhi fu 知母不知父 anne soyunun bilinebilmesi fakat baba soyunun bilinmemesi.

¹⁴ Yinshang 殷商 M.Ö. 1600- M.Ö. 1046 aynı zamanda Shang (商) Hanedanlığı da denir. Shang Hanedanlığının bugünkü Henan eyaletinde bulunan Yinxu (殷墟)'ya taşınmasından sonra aldığı addir.

¹⁵ Xia 夏 M.Ö. 2070-1600 arasındaki dönemdir. Antik Çin'in bilinen ilk hanedanlığıdır.

¹⁶ Shang 商 M.Ö. 1600-1046 arasındaki dönemdir. Çinin doğusunda kurulmuş bir hanedanlıktır. Tamamen toprağa bağlı tarımcı bir toplumdur.

¹⁷ Zhou 周 M.Ö. 1046- M.Ö. 256 arasındaki dönemdir. Antik dönemin bilinen üçüncü hanedanlığıdır.

'bu kadınların kendilerine ait bir mal varlıkları yoktur'. 'Törenler ve Ritüeller Klasliğinde ise şöyle der: 'Gelinin malı olmaz, hayvanı olmaz, kişisel önerisi de olmaz"' (Wu, 2010, s.18).

Xia, Shang dönemindeki yerini yavaş yavaş kaybetmeye başlayan kadın, Zhou döneminin ardından gelen ilkbahar Sonbahar ve Savaşan Beylikler döneminde kadın erkek ayrımıyla yerini erkeğe kaptırmıştır. Toplumun gelişmesiyle birlikte tarımın gelişmesi, demir aletlerin ağır iş gücü gerektiren işlerin çoğalmasıyla erkek ön plana çıkmış "erkek tarla sürer kadın örgü örür"¹⁸ görüşü kendini göstermeye başlamıştır. (Li, 2014,s.151) Zhou döneminde tarımsal üretimin de gelişmesi kölelik sisteminden feodal toplum sistemine geçişi tetikledi. Bu dönemin en önemli üretim alanı tarımdı, çiftçi ise toplumun en önemli kesimi olan üreticilerdi. Çiftçi aileleri yerleşik toplumun en temel ekonomik yapısıydı. Bu yapının etkili bir şekilde üretim gerçekleştirmesini koordine etmek gerekiyordu ayrıca antik dönem tarım üretiminin fiziksel iş gücü gerektirmesi erkeğin ailenin başı konumuna getirdi ve ataerkillik toplumda belirgin bir hal aldı. (Wang, 2004, s.4-5) Kadının da evin kapılarının ardına itildiği ve erkeğe bağımlı bir hayat sürmesini bir gereklilik olarak görülmeye başlandığı dönem de bu döneme denk gelir. Bu dönemde toplumda düzenin var olması için uyulması gereken kurallar vardır ve bu kurallar genel olarak kadını erkeğe karşı itaatkâr ve aile içinde bile idare edilmesi gereken, erkek tarafından yönetilen konumuna getirir.

Kadının toplumda yitirmeye başladığı değerle beraber gelen kadın erkek ayrımı sonucunda kadın doğduğu andan itibaren hayatının her aşamasında kendini bu ayrımın içinde buluyordu. Evlilik hayatı, eğitim hayatı, aile hayatı hepsinde bu ayrım kadını kısıtlamaktaydı. Kadın erkek arasındaki ayrım, kadının hayatını erkeğe bağımlı hale getiren üç itaat ilkesinin oluşmasına da neden olmuştur. "Güven insan işidir, güven kadın ahlakıdır. Ayrılamaz, tüm hayatı boyunca değişmez, kocası ölünce tekrar evlenemez. Kadının itaat edeceği kişiler: çocukken abisi ve babası, evlenince kocası, kocası ölünce de oğludur. Koca kocadır, bilgili olandır. Kadın asaletten yoksundur, asalet kocasından gelir. Kadın kocasının yanında durur.' der Li kuralları." (Wu, 2010, s.19) Yukarıda verdiğimiz bu açıklama "üç itaat" kuralının temelini anlatır. Burada çok kesin bir şekilde ortaya konan, her konumda kadın ile erkek arasında bir yöneten ve itaat eden ilişkisi olmasıdır. Peki, bunun sebebi nedir? "Törenler ve Ritüeller Klasliğinde şöyle geçer; 'Göğün iki sahibi yok, yerin iki hükümdarı yok, ailenin iki idarecisi yok, kıdemli olanın üstünde iki kişi olmaz.'" (Wu, 2010, s.19) Buradan da açıkça anlaşılıyor ki bir evde iki idareci olamayacağı için toplumun her alanında ön plandaki yerini almış olan erkek yani koca evin idarecisi olacak kadın da itaat eden olacaktır. Bu kural kadın için sadece karı koca ilişkisinde bu şekilde değildir. Kadın doğumundan itibaren evinde babasına, babası yoksa abisine ya da erkek kardeşine itaat eder, evlendiğinde kocasına itaatiyle bu kuralı yaşamaya devam eder, eğer kocası ölürse de bu sefer oğluna itaat edip onu takip etmeye başlar ve tekrar evlenmek gibi bir şansı da yoktur. O dönemin düzeninde kanıksanan bu görüşle beraber kadının hayatı evin duvarlarının arkasında kalmış, oldukça sınırlandırılmıştır.

¹⁸ Nan geng nü zhi 男耕女织

Bu denli erkek egemenliğinde süren bir hayatta tabi ki kadının evliliği de ataerkil kurullarla ilerlemekteydi “ailelerin kararıyla bir evlilik akdinde bulunma” olgusu (Wu, 2010, s.15) ortaya çıkmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere evlilikler karşılıklı iki ailenin anlaşmaları yoluyla gerçekleştiriliyor ve iki tarafın kendi rızalarıyla evlenme kararı almaları kesinlikle hoş karşılanmıyordu. Tabi karşılıklı iki ailenin anlaşması genellikle aile çıkarlarını gözeten bir ilişki olduğundan iki aile içinde büyük önem taşımaktaydı. Bu sebeple bu evlilik adımları büyük bir titizlikle atılırdı. Bu adımlar zaman içerisinde Çin gelenekleri içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Evliliğin gerçekleşmesi için atılan bu adımlara “Altı Geleneksel Kural¹⁹” (Kapanoğlu, 2006, s.73) denmektedir. Evlilik erkek tarafı için soyun devamlılığı anlamına gelen önemli bir durumdu. Kız tarafı da bu altı geleneksel kuralı saygıyla kabul ederdi. Bu kurullar bir ritüel gibi, büyük bir özen ve dikkatle gerçekleştirilirdi.

Zhou dönemi evliliklerinde esas amaçlardan biri çoğalma, neslin devamlılığını sağlamaktır. Zhou dönemi ataerkil toplumunda yalnızca “birey” yoktur, bireyin halkı için bir varoluş amacı vardır. Kadının varoluş amacıysa neslin devamlılığını sağlayan doğum görevini yerine getirmektir. Eğer bu görevi doğru şekilde yerine getiremezse, kadın çevresi tarafından aşağılanır, hor görülür ve dışlanırdı. (Wu, 2004, s.35)

7. Konfüçyüs Dönemi Kadın Görüşü

Konfüçyüs’ün sözlerinden oluşan “Konuşmalar” kitabı, birçok konuda Konfüçyüsçülere (Keay, 2011, s.59) ve kendisi hakkında araştırma yapan araştırmacılara onun görüş ve düşüncelerini öğrenme olanağı sağlar. Bu bağlamda bulunduğu dönemdeki kadın görüşü ve kendisinin fikirlerini anlamamızda bizlere de yardımcı olacağı inancındayız. “Konuşmalar” adlı kitapta Konfüçyüs’ün içinde kadından bahsettiği iki önemli sözü bulunmaktadır. Fakat buna geçmeden önce Konfüçyüs’ün kadın görüşünü kavrayabilmemiz için öncelikle feodal toplum temelinde ve Konfüçyüs’ün yaşadığı toplumda var olan “üç yol gösterici ve beş erdem”²⁰ ve “üç itaat dört ahlak”²¹ görüşlerini anlamamız gerekmektedir.

“Üç yol gösterici ve beş erdem” görüşü Çin feodal toplumunun ahlak sistemidir, aynı zamanda dünya medeniyetler tarihinde tarım toplumlarında oldukça yoğun bir şekilde görülen feodal sistem ideolojisidir. Çin kültürünün kendine özgü yeri, uzun tarihindeki ataerkil kan bağının karakteristik

¹⁹ Altı Geleneksel Kural, Liuli 六礼: Çin’in evlilik ritüelleridir. Evlilik sürecinin başından sonuna gerçekleşen altı aşamadır. Bunlar, teklif götürme, ailelerin uyumunu araştırma, çiftin astrolojik uyumuna bakma, nişan hediyelerini sunma, düğün tarihini belirleme ve düğün hazırlıklarıdır. (<https://baike.baidu.com/item/%E5%85%AD%E7%A4%BC>)

²⁰ Üç Yol Gösterici Beş Erdem, Sangang Wuchang 三纲五常: Üç ana yol gösterici; yönetici tebaasını, baba oğlunu, kocası karısını yönetir. Feodal döneme göre beş değişmez ahlak kuralı, insan sevgisi, dürüstlük, görgü kuralları, bilgelik ve sadakattir.

²¹ Üç İtaat Dört Ahlak, Sancong Side 三从四德: Konfüçyüs’ün ahlak görüşüne göre kadınlar için; evlenmeden önce babaya, evlendikten sonra kocaya, kocası öldükten sonra oğluna itaati, üç kuralı; ahlakı, düzgün konuşması, mütevazı tavır ve şevkle çalışması da dört ahlak kuralını ifade eder.

özelliği olan insan ilişkileri yani “üç yol gösterici ve beş erdem” kuralına ve 2000 yıllık feodal toplum yapısına bağlıdır.” (Q. Wang, 2004, s.3)

Buradaki üç yol gösterici ve beş erdem kuralı feodal toplum sistemi içerisinde oldukça geniş bir kitleye hitap eder. Buradaki Üç yol göstericiden kasıt şudur; “yönetici tebaası için yol göstericidir”, “baba oğlu için yol göstericidir”, “koca karısı için yol göstericidir.” “Koca karısı için yol göstericidir” ifadesi de yine üç itaat dört ahlak kuralı temelindeki “üç itaat” e değinir ki bu yukarıda da bahsettiğimiz kadının önce babasına, evlendiğinde kocasına, kocası öldükten sonra da oğlunu takip etmeli kuralını ifade eder. Açıkça ortada olan da kadın erkek arasında var olan ciddi cinsiyet ayrımıdır. Kadın bir nevi erkeğe ait bir eşya olarak görülür. “Evlendikten sonra kadın eşini dinlemek zorundadır, kaderden kaçılmaz, kocanın emrinden çıkılmaz” şeklindeki görüşe göre kadın erkeğin özel eşyasıdır. Kocalar eşlerini reddedebilir (boşayabilir), fakat kadın asla kocasını reddedemez (boşayamaz). Kadınlar kocalarının namusunu korumalıdır, bunun için şöyle bir söz vardır; “açlıktan ölmek önemli değil, önemli olan namusunu kaybetmemektir” denilir. (Meng, 2013, s.98)

Kadın erkek ayrımı ve kadına dair oluşan bu görüşlerin de etkisiyle Çince’de kadın erkek ilişkisinde erkeğin üstünlüğünü gösteren bir deyim oluşmuştur “erkeği kadından üstün saymak.”²²

Ru düşünce ekolü içinde birçok konuyu barındıran bir düşünce ekolüdür. Birçok konuyu içinde barındırdığı için zamanla farklı yönlere doğru gelişim göstermiştir. Bu ekolü en iyi şekilde kavrayabilmek için süreci iyi analiz etmek gerekir. Ru düşünce ekolünün tarihi uzun olduğu için her dönemde etkisi de farklı olmuştur. Dönemin yapısına ve Ru düşünce ekolünün o dönemdeki gelişimine göre değişiklik göstermektedir. Wu’ya (2010) göre “2000 yıllık feodal sistemde, Han²³, Song²⁴, Ming²⁵ ve Qing²⁶ bu dört dönem kadının yerinin ve değerinin daha temsili olduğu bir dönemdir.” Yani Ru düşünce ekolünün kadın görüşünün en etkili olduğu dönemlerin bu dört dönem olduğunu düşünmektedir.

Çin’in antik döneminde kadının toplumdaki yerini anlamak oldukça zordur. Bunun sebebi hem dokümanların yetersiz oluşu hem de bu materyallerin Çin’in uzun tarihindeki farklı topluluklarda farklılık ve çelişiklere sebebiyet vermiş olmasıdır. Bu bahsettiğimiz farklılıklara örnek olarak şunları verebiliriz. Kadın bir dönem imparatoriçe olup saygı görmüşken başka bir dönem sadece ev içinde itaatkâr bir hayat sürmek zorunda bırakılmıştır. Aynı şekilde bir dönem kadın eğitim almakta güçlü çekerken başka bir dönem yetenekli bilgili kadınlar yetişmiştir. Kadın-erkek ilişkisi konusunda insan-

²² Nan zun nü bei 男尊女卑

²³ Han Hanedanlığı Hanchao 汉朝 M.Ö. 206-M.S. 220 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁴ Song Hanedanlığı Songchao 宋朝 M.S. 960-1279 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁵ Ming Hanedanlığı Mingchao 明朝 M.S. 1368-1644 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁶ Qing Hanedanlığı Qingchao 清朝 M.S. 1616-1911 yılları arasında hüküm sürmüştür.

ların rahat olduğu dönemler olduğu gibi de kadının namusunun hayatından daha önemli görüldüğü dönemler de vardır. Bunca çelişkilerin, dönemlere göre farklılıklara rağmen kadının itaatkâr olmak zorunda oluşuna dair görüş, kaybolmak yerine toplumda gittikçe derin bir etki oluşturmuş, kurtulması zor bir kadın erkek ayırımını önemli bir boyuta ulaştırmıştır. (Wu, 2010, s.35)

8. Konfüçyüs'ün Kadına Dair Düşünceleri

Konfüçyüs dönemi toplumundaki kadının durumu ve o dönemde Konfüçyüs düşünce sisteminde kanıksanmış olan kadın görüşünü genel olarak inceledikten sonra bu bilgilerden yola çıkarak Konfüçyüs'ün kadına dair görüşlerini Konuşmalar adlı eserdeki sözleri ışığında dört ana başlıkta incelemeye çalışacağız.

8.1. Kadının Evlilikte Yeri

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kadının Zhou döneminde evin içine çekilen ve eviyle sınırlı kalan hayatı, kadının sadece aile içinde değerli olabilmesine izin veriyordu. Bu oluşan toplum düzeninde kadın evinden, ailesinden sorumluydu. Erkek ise evin dışında etkin, aktif bir rol oynuyordu.

Kadının kocasına tabi olması ile ilgili düşünceler kadının Çin toplumundaki yerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Konfüçyüs'ün kadın ile ilgili dikkat çeken ve araştırmalara konu olmuş olan bir sözü vardır ki "Konuşmalar"ın 17. bölümü Yanhuo'da şöyle geçer: "子曰：唯女子与‘小人'²⁷为难养也、近之则不逊，远之则怨 (Zi yue: Wei Nü zi yu xiao ren wei nan yang ye, jin zhi ze bu xun, yuan zhi ze yuan)" (Cai, 1994, s.345) "Bu cümlelerin Çin'de herkes tarafından bilindiği söylenebilir, ayrıca birçok erkeğin de zihninde derin bir yer etmiştir. Burada "Kadın" erdemli insan olan "Junzi"²⁸'nin zıttı "erdemsiz insan" ile aynı yere konulmuştur." (Z. Wang, 2004, s.73) Buradan da Konfüçyüs'ün kadına karşı bakışını görebiliriz. Bu sözün çevirisi şu şekildedir; "Konfüçyüs dedi ki: Sadece kadın ve erdemsiz insanı idare etmek zordur. Yakınlaştıkça nezaketsizleşir, uzaklaştığında da senden şikâyetçi olur, seni suçlar."

Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim'in Konuşmalar çevirisinde ise şu şekilde geçer; "Üstat dedi ki: İnsanlar arasında, genç kızlara ve hizmetçilere²⁹ nasıl davranılacağını kestirmek, en güç şeydir: Onlara yakınlık gösterecek olursanız, alçakgönüllülüklerini yitirirler; uzak duracak olursanız, kızarlar." (Özerdim, 2000: <http://kisi.deu.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html>)

Yukarıda geçmekte olan "Erdemsiz insan" kelimesi "Konuşmalar" da toplamda 24 kez geçmektedir. Burada Konfüçyüs'ün "Küçük/ erdemsiz insan"ı ile "kadın" bir arada ilişki içindedir. (Zhang,

²⁷ Xiaoren 小人 bire bir çevirisi "küçük insan" anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi, burada "erdemsiz insan" olarak çevirmeyi uygun gördük.

²⁸ Junzi 君子 erdemli insan anlamına gelir. Ru düşünce ekolüne yani Konfüçyüsçü düşünceye göre ideal insan modelidir. Herkes erdemli insan olabilmek için çabalamalıdır. Bkz. s. 5.

²⁹ Burada Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim hizmetçi olarak çevirmiş olsa da orijinalinde geçen 小人 (xiaoren) ifadesini biz erdemli insan Junzi'nin zıttı erdemsiz insan olarak kabul ediyoruz.

2012, s.156) Bu cümle Konuşmalar adlı kitapta Konfüçyus'un doğrudan kadına ithafen kullandığı nadir sözlerden biridir ve Konfüçyüs'un kadın görüşünü anlayabilmek için Çinli birçok araştırmacı tarafından önemsenip üzerinde çalışılmıştır.

Konfüçyüs'ün öğrencileriyle görüşmelerinde söylediği bilinen bu sözü, Konfüçyüs'ün nasıl bir amaçla, hangi anlamda söylediği tam olarak bilinmez. Bazı araştırmacıların ve yazarların bu cümle hakkındaki yorumları şöyledir;

Zhu Xiaomin ve Mei Yanling'in makalesinde Konfüçyüs'un bu sözü için dört farklı açıklama verilir. En yaygın olanı, yukarıda verdiğimiz açıklama şeklindedir ve şöyle söyler "Konfüçyüs 'kadın 女子' dan genel bir ifadeyle söz eder, böylece kadın da "erdemsiz insan 小人" ile aynı yere konulur, doğrudan açık bir şekilde kadına ayrımcı bir tavırla yaklaşır." (Zhu, Mei, 2016, s.68) der.

Yu Dan³⁰ Lunyü Xinde (论语心得) adlı Konuşmalar eseri hakkında yaptığı çalışmasında şöyle der: "Küçük insan (小人 xiaoren) erdemli insanın karşıtı olan erdemsiz insan' anlamına gelir. Neden kadını ve erdemsiz insanı beslemenin zor olduğu söylenir? Önceki eğitim sistemlerinde, kadının yetenezsiz olması erdemdir, kadının tamamıyla eğitim alma ihtimali yoktur. Doğa görüşü, bilgisi yoktur. Özgür ekonomik bir yeri yoktur, bu yüzden kadın ve erdemsiz insan aynı kategoriye girer." (Wu, 2010, s.7)

Bao Pengshan³¹ ise Lunyü Xindu (论语新读) adlı eserinde geçmişten günümüze dünya tarihinde birçok düşünce yapısının kadını hor görmesinin sık karşılaşılan bir durum olduğunu ve Konfüçyüs'un da bu durum dışında kalmayarak kadını hor gördüğünü öne sürmektedir. Bao bu sözün, bu görüşler içinde en ağır olanlarından biri olduğunu söyler. (Wu, 2010, s.7)

Qian Xun³² ise Lunyü Duben (论语读本) adlı eserinde bu sözle ilgili bambaşka bir yorumda bulunur. Ona göre birçok araştırmacı bu sözden sadece Konfüçyüs'ün kadını hor gördüğü sonucuna varmakta fakat bir kelimedeki yanlış anlama olduğunu aslında orda "nü 女" kadın karakterinin "ru 汝" sen anlamına gelen karakter olduğunu düşünerek "sizler erdemsiz insanlarsınız" diyerek müritlerine seslendiğini düşünmektedir. Fakat her ne kadar böyle bir karakter hatası mümkünmüş gibi görünse de gramer açısından yapılan araştırmalar bunun mümkün olmadığını ortaya koyar. (Wu, 2010, s.7)

³⁰ Yu Dan 于丹, Çin Pekin Normal Üniversitesi Profesörü, Antik dönem Çin edebiyatı üstüne yüksek lisans ve televizyon ve sinema üzerine doktora yapmıştır. Birçok kitabı mevcuttur.

³¹ Bao Pengshan 鲍鹏山, Open Üniversitesi profesörüdür. Özellikle antik dönem edebiyatı ve kültürü üzerine çalışmalar yapmıştır.

³² Qian Xun 钱逊, Qing Hua Üniversitesi profesörü, düşünce kültürü araştırmaları profesörü, antik dönem felsefe hayatı üzerine özellikle Ru Jia Konfüçyüs düşünce sistemi üzerine çalışmıştır.

Burada örnek verdiklerimiz gibi birçok araştırmacı hemen hemen aynı sonuca varmış, bu cümlede Konfüçyüs'un da kadını hor gördüğü, örnek insan olan erdemli insanın tam tersi karakterdeki erdemsiz insanla bir tutulduğunu düşünmektedir. Bunun sebebi sanıyoruz ki Konfüçyüs'un sıkı sıkıya bağlı olduğunu bildiğimiz eski metinlerin ve o dönemin toplum ahlak kurallarının bu düşüncenin alt yapısında önemli bir yer edinmesidir.

8.2. Kadının Yönetimde Yeri

Konfüçyüs'un yukarıda bahsettiğimiz sözünün yanı sıra Konuşmalar da geçen başka bir sözü daha mevcuttur ki kadınla ilgili görüşünü, özellikle yönetimdeki yerini anlamakta bizi bir ikileme düşürmektedir. Bu söz Konuşmalar kitabının sekizinci bölümü olan 'Taibo' da şu şekilde geçmektedir.

舜有臣五个人而天下治。武王曰：“予有乱臣十人。”孔子曰：“才难，不其然乎？唐虞之际，于斯为盛，有妇人焉，九人而已。三分天下有其二，以服事殷。周之德，其可谓至德也已矣。”

Wu you chen wu ge ren er tian xia zhi. Wu wang yue: “Yu you luan chen shi ren. “Kong zi yue: ‘Cai nan, bu qi ran hu? Tang yu zhi ji, yu si wei sheng, you fu ren yan, jiu ren er yi. San fen tian xia you qi'er, yi fu shi yin. Zhou zhi de, qi ke wei zhi de yi yi.”

“Shun'un 5 iyi bakanı vardı ve hanedanlık çok iyi yönetiliyordu. Zhou'nun hükümdarı Wu bir gün dedi ki 'benim 10 yetenekli bakanım var.' Bunun üzerine Konfüçyüs dedi ki, 'Yetenekli insanları bulmak zordur. Yao ve Shun döneminden beri, Zhou Hükümdarı Wu'nun zamanı yetenekli insanların en çok olduğu zamandır. Fakat onun bakanlarından biri kadındı, bu yüzden gerçekte o sadece dokuz bakana sahipti. Zhou Hükümdarı Wen (Hükümdar Wu'nun babası) hanedanlığın üçte ikisine sahipti, fakat o Yin Hanedanlığına bağlı kalmaya devam etti. O gerçekten en yüksek değere sahipti.’”(Cai, 1994, s.139)

Bu sözünde Konfüçyüs kadına doğrudan bir atıfta bulunmamış, fakat cümleyle alakalı iki farklı yorum ortaya çıkmıştır. Biri “Hükümdar Wu'nun on yetenekli bakanından biri kadındı, bu sebeple dokuz bakan sayılır” anlamına geldiği yönündeki açıklamadır, diğeri ise “Hükümdar Wu'nun ülkeyi yöneten on önemli bakanından biri bayandı” şeklindedir. Bu iki yorum birbirinden tamamen farklı iki düşünceyi ifade eder. İlkinde kadın hor görülmüş bu sebeple ne kadar yetenekli olursa olsun bakanlar arasında sayılmamış izlenimi vermektedir. İkincisinde ise tam tersi kadının yeteneği ve başarısı kabul görmüştür. (Zhu, Mei, 2016, s.68) Araştırmacılar tarafından ortaya iki farklı görüş atılmış olsa da her zaman ilki baskın gelmiş ve Konfüçyüs'ün kadını hor gördüğü ve kadını on bakanı arasında bayan olduğu için saymadığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Böyle olmasının da en büyük nedenlerinden biri Konfüçyüs dönemi öncesinde de kadının yönetimde söz sahibi olmasının kötü sonuçlar doğurduğuna dair bulunan inançtır. Hatta tarihte buna dair birkaç örnek vardır. Bu kadınların hükümdarın yanında bulunup ülkeyi felakete götürdüğü, yıkılmasına ya da büyük felaketlere uğramasına sebebiyet verdiği inanılır. “Xia, Shang, Zhou üç hanedanlığın yok olmasının talihsizli-

ğinin üç kadınla ilişkisi olduğu düşünülür; Xia Hanedanlığı'ndan Meixi 妹喜³³, Shang Hanedanlığı'ndan Daji 妲己³⁴, Zhou Hanedanlığı'ndan Baosi 褒姒³⁵ bu kadınlara örnektir”(Zhu, Mei, 2016, s.68)

“唯女子与小人为难养也 (Wei nü zi yu xiao ren wei nan yang ye.)” sözü, döneminde ‘kadınla iletişimin erdemsiz insanla anlaşmak kadar zor olduğu’ anlamında, daha sonraki zamanlarda ise ‘女人是祸水 (Nü ren shi huo shui)’, ‘kadın bela kaynağıdır’ görüşüne dönüşmüştür.” (Z. Wang, 2004, s.74) Bu görüşün varlığını gösteren birçok edebi eser de mevcuttur. “Tanrının Evreni Yaratışı³⁶ndaki Daji 妲己 ‘Doğu Zhou Hanedanlığının Tarih Kayıtları’³⁷daki BaoSi 褒姒, ayrıca ‘Üç Söz İki Vuruş³⁸’daki sayısız kadın.”(Z. Wang, 2004, s.74)

Tarihte bilinen örneklerden en önemlisi de Tang dönemi hükümdarı Tang Xuanzong ve cariyesi Yang Guifei’dir. Onların hikâyesinin konu edildiği birçok eserde, ülkeyi felakete sürüklediğine dair iddialar mevcuttur. Yang Guifei çok güzel bir kadındır ve Tang Xuanzong’un ilerki yaşlarında cariyesi olarak ortaya çıkar, hükümdara çok yakın olmayı başaran Yang Guifei, bunu kendi açısından kullanarak akrabalarından birçok kişiyi önemli pozisyonlara getirtirir. Tabi bu durum yönetimde çekişmelere sebebiyet verir ve ülkenin düştüğü durumdan Yang Guifei sorumlu tutulur. (Eberhard, 2007, s.211-212)

8.3. Eğitimde Kadının Yeri

Konfüçyüs’un sosyal hayatta ve yönetimde olduğu gibi eğitim hayatında da kadına karşı cinsiyet ayrımı yaptığı düşünülür.

Zhou dönemi toplumunda kadının yeri ailesi ve evi ile sınırlı olduğundan eğitim durumu da sınırlıdır. Bu dönemde var olan erkek kadın cinsiyet ayrımından ve kadına yönelik bulunan itaat ahlakı nedeni ile kadın oldukça kısıtlı bir hayat sürmektedir. Fakat “Zhou ritüellerinde, kadının özellikle

³³ Meixi (妹喜): Xia Hanedanlığının son hükümdarı Jie’nin güzel eşidir.

³⁴ Daji (妲己): Shang Hanedanlığı hükümdarı Zhou’nun cariyesidir.

³⁵ BaoSi (褒姒): Zhou Hükümdarı You’nun cariyesi-ünlü Çinli güzellerinden biridir.

³⁶ Tanrının Evreni Yaratışı (Fengshen Yanyi 封神演义): Çin’in Ming hanedanlığı dönemi klasik fantastik romanıdır. Lu Xixing (陆西星) ve Xu Zhonglin (许仲琳) tarafından yazılmıştır.

³⁷ Doğu Zhou Hanedanlığının Tarihi Kayıtları (Dongzhou Lieguo Zhi 东周列国志): Tarihi bir romandır. Feng MengLong (冯梦龙) tarafından yazılmıştır.

³⁸ Üç Söz İki Vuruş (Sanyan Erpai 三言二拍) Ming Hanedanlığı döneminde yazılmış beş ünlü romanın bir araya gelmiş halidir. Feng Menglong (冯梦龙), Ling Mengchu (凌濛初) tarafından yazılmıştır.

ahlak kuralları ve üç itaat dört ahlak üzerine eğitildiği, bunun anne tarafından kızlara gelinlere verildiği ve sarayda da bu tarz eğitimler için kadınların görevlendirildiği zikredilir” (Wu, 2010, s.16)

Konfüçyüs oldukça saygın bir öğretmendi ve 3000 civarında öğrencisi olduğu söylenir. Hatta Konuşmalar kitabının 15. Bölümünde Wei Lin Gong da şöyle bir sözü vardır “有教无类 (You jiao wu lei)”, “Eğitimde ayırım yoktur” denir. Bu sözünü Cai Xiçin şu şekilde açıklamıştır. “Konfüçyüs dedi ki, ‘Eğitimde insanların hepsine eşit davranırım’ şu şekilde de çevrilebilir ‘insanların hepsi eğitilmeyi hak eder.’” (Cai, 1994, s.304) Burada kadınla ilgili özel bir ifade yoktur fakat bu sözünü kadın görüşünün gündemine koyan, bazı araştırmacıların Konfüçyüs’ün cinsiyet ayrımı yaptığı ve bu sözdeki ‘ayırım yoktur’ kategorisine kadını dâhil etmediği görüşüdür. Hatta Konfüçyüs’ün 3000 e yakın müridinin içinde bir tane bile kadın olmayışını da bunu destekleyen bir durum olarak düşünmüşlerdir. (Zhu, Mei, 2016, s.68)

Konfüçyüs de öğrencilerine eğitim verdiği, insanlara yol gösterdiği bu süreçte belki bilerek belki de toplumun ahlak yapısından ötürü günümüz araştırmacılarında bu düşüncüyü oluşturacak bir ortam hazırlamış olabilir fakat gerçekte bunu savunduğuna dair net bir kayıt bulunmamaktadır.

Konfüçyüs’un yaşadığı dönemde kadının sadece aile içerisinde var olduğunu ve kendini çocuklarına ailesine ve eşine adadığı bilinen bir gerçektir. Kadın o dönemin ahlak kurallarına göre eğitim almış, ama bu, genelde annesi ve ananesi gibi bir aile büyüğünden, ahlak kuralları ve kadınlık görevlerini öğrenmesi şeklinde olmuştur. Bu da kadının aslında hayat felsefesi ve yaşam amacı içinde bulunan aileye hizmet için aldığı bir eğitimidir.

8.4. İyi Evlat “Xiao 孝” Kavramındaki Kadın Görüşü, Kadının Ailedeki Yeri

Konfüçyüs hayırlı evlat olma yani Xiao kavramı üzerinde dikkatle durur. Konuşmalar’ın birinci bölümü Xü’e’er’da şu şekilde birkaç sözü geçer;

“子游问孝。子曰：‘今之孝者、是谓能养。至于犬马、皆能有养。不敬、何以别乎？’”

Zi you wen xiao. Zi yue: ‘Jin zhi xiao zhe, shi wei neng yang. Zhi yu quan ma, jie neng you yang. Bu jing, he yi bie hu?’

“Zi You “iyi evladın” ne anlama geldiğini sorar. Konfüçyüs der ki: ‘Günümüzde bir evlada sırf ailesine bakıyor diye iyi evlat deniyor fakat aslında köpekler ve atlar bile bunu yapabiliyor. Eğer biri ailesine saygı göstermezse, onun hayvanlardan ne farkı kalır?’” (Cai, 1994, s.16)

Ayrıca dördüncü bölüm Liren’da der ki;

“子曰：‘父母在、不远游、游必有方。’ (Zi yue: ‘fu mu zai, bu yuan you, you bi you fang’)”

“Konfüçyüs dedi ki : ‘kişi ailesi hayattayken, uzağa gitmesin. Eğer gitmek zorunda kalırsa, nereye gittiğini mutlaka ailesine bildirsin.’”(Cai, 1994, s.56-57)

Konfuçyüs'ün bu ve buna benzer birçok sözünde "hayırlı evlat" kavramı geçer. Buradan da anlıyoruz ki Konfuçyüs anne, babaya saygı ve onlarla ilgilenme konusuna özenle dikkat çekmek istemiştir. Burada anne baba arasında bir ayırım yaptığına dair bir ize rastlamıyoruz. Konfuçyüs'un sözlerinden yola çıkarak bazı öğrencilerinin anne kavramını kadından ayrı tuttıklarını, "anne" kavramını cinsiyetleştirilmeyen bir olgu olarak algıladıkları da düşünülmektedir. Çünkü o dönemde "kadın 'çocukluğunda babasına, evlendiğinde kocasına, kocası öldüğünde oğluna bağlıdır, tekrar evlenmesi mümkün değildir' şeklinde bir yargı vardır ki bu tam olarak üç itaat dört ahlak anlayışında mevcuttur, kadın duruma göre oğluna bile itaatkâr olmak durumunda kalabilir. Yani bir evlat tarafından anne saygı gösterilmesi gereken bir olgu iken aynı zamanda toplum tarafından bir kadın olarak gerekirse oğluna itaat etmesi gereken bir varlıktır. Yukarıda bahsi geçen sözden de anladığımız üzere kadın doğumundan itibaren her anında bir erkeğe aittir. Kadının hayatı, onuru, yaşamının anlamı bağlı olduğu erkekle birebir ilişkilidir. "Törenler ve Ritüeller Klasiklerinde 'kadının toplum içine girip kendine yer edinme şansı yoktur, toplumdaki yeri erkeğe bağlıdır ve bağlı olduğu erkek hata yaptığında kadın da aynı şekilde cezalandırılır' der. (共车而食同尊卑也、故妇人无爵从夫之爵、坐以失之齿 (Gong che er shi tong zun bei ye, gu fu ren wu jue cong fu zhi jue, zuo yi shi zhi chi))" (Zhu, Mei, 2016, s.68). Bu cümleden de kadının değerinin bağlı olduğu erkekle ölçüldüğünü anlayabiliyoruz. Ayrıca o dönemdeki toplumda kadın aile soyunun devamı için önemliydi ve ancak çocuk sahibi olduğunda evde bir yer ve saygınlık elde edebilirdi. O dönem ailelerinde de ailenin yaşça en büyük erkekinden sonra en büyük kadına saygı duyulurdu. Kadın da ancak çocuk sahibi oldukça ve yaş ilerledikçe gördüğü saygı ve aile içindeki yeri yükselebilirdi. Fakat bu onun hayatı boyunca bir erkeğe bağlı olması gerekliliğini değiştirmemektiydi. Eğer eşi ölmüşse ne kadar büyük de olsa, anne de olsa oğluna itaat etmesi, oğlunun izinden gitmesi gerekmektedir. Bir evladin annesine saygılı olması, hayırlı bir evlat olması bir erdem kuralı olsa da, toplum için kadın, kadındır ve hayatını yaşarken uyması gereken kurallara uymak zorundadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Konfuçyüs düşüncesinde ve feodal sistemde var olan ast üst ilişkilerinin temel gayesi erdemli insana ulaşmaktır, erdemli insan doğru insan olur bu da "Ren, 仁" dan yani insan sevgisinden geçer. Bu sevgi sadece insanı değil her şeyi kapsar. Bunu sağlayabilmek için de kadının kocasına, küçük kardeşin büyük kardeşe, halkın yöneticiye tabi olması lazımdır. Çünkü toplumun huzuru için küçüğün her zaman büyüğe itaat ediyor olması gerekmektedir.

9. Sonuç

Konfuçyüs'ün ne kadar etkili ve önemli bir düşünür olduğunu, bugün halen hakkında yapılan araştırmaların çeşitliliği ve çokluğundan anlayabiliyoruz. Birçok konuda ne düşündüğü ne söylediği ya da nasıl bir tutum sergilediği, sözlerinde ne demek istediğinin bu denli önemsenmesi de bunu yeterince açıklar. Fakat Konfuçyüs'ün kadına bakışı, yukarıdaki açıklamalardan ve yorumlardan da anlaşıldığı gibi tam olarak net değildir. Konfuçyüs'ün herhangi bir kadına ithafen, kadını ikinci sınıf gördüğünü söyleyen ya da kadını tanımlayan bir sözü bulunmamaktadır. Sadece yukarıda bahset-

tiğimiz gibi içinde kadın geçen birkaç sözü mevcuttur ki bizler de birçok Çinli araştırmacı gibi sadece onların üzerinden Konfüçyüs'ün kadın görüşünü yorumlayabiliyoruz. Yazılı kaynağımız olan Konuşmalar adlı kitapta geçen iki sözünden ve bu konuda yapılan araştırmalardan yola çıkarak, Konfüçyüs'ün, döneminin de etkisiyle kadının arka planda kalışını normal gördüğünü, kendi döneminin kanıksanmış görüşünü sürdürmeye devam etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak feodal dönem sistemine, Konfüçyüs öğretisine ve etkilerine baktığımızda kadının öncelikle bir erkeğe bağlı, itaat etmek zorunda görüldüğünü, bunun o dönem toplum yapısında kabul edilmiş bir görüş halini almış olduğunu görmekteyiz. Ünlü düşünürün kadın hakkında net bir şekilde ikinci sınıf insandır gibi bir sözü olmamasına rağmen kadınla alakalı söylediği sözlerinden kadının yetenekli, erdemli bir insan kategorisine sokulmadığını da anlayabiliyoruz. Nitekim bu görüşün normal koşullar altında Konfüçyüs'ün ortaya attığı bir görüş olmadığı bellidir. Konfüçyüs'ün sözlerinden yola çıkarak edindiğimiz çıkarımlar Konfüçyüs dönemi toplumunda da var olan görüşle birebir örtüştüğünden bu görüşü Konfüçyüs'e mal edemeyiz. Bizim kanaatimiz, Konfüçyüs kendi tabiriyle bir aktarıcıydı ve doğduğu, büyüdüğü toplum yapısındaki kanıksanmış kadın görüşünü benimseyip, daha önceden varılmış bu dışlayıcı, ezici yargıları aktarmıştır. Feodal sistemin, Konfüçyüs öncesine ait Çin kültürünün temelinde bulunan Beş Klasiğin ve Konfüçyüs öğretisinin, Çin toplum yapısını ve kadının yerini derinden etkilediği görülmektedir. Elbette ki kadına bakış sürekli bu şekilde gitmemiştir dönem dönem kadınlara daha çok değer verildiği de görülmüştür. Fakat binlerce yıllık Çin toplumunda kadınların yaşamış olduğu birçok zorlukların temelinde bu görüşlerin, bu kültürün etkisi çok büyüktür.

Makalenin başında da bahsettiğimiz *ayak bağlama geleneği* ve *kadın yazısı* aslında kadının nasıl arka plana atıldığına her zaman olmasa da dönem dönem ciddi bir baskı gördüklerinin önemli bir kanıtıdır. Elbette ki bu baskı ve zulümleri sadece Konfüçyüs'ün kadın görüşüne bağlayamayız. Fakat kadının yitirdiği saygı ve değerine, erkeğin gölgesinde kalışına karşı kadının yanında olan bir görüşü de bulunmamaktadır. Konfüçyüs'ün, kendi döneminde gördüğü, öğrendiği, yaşadığı toplum yapısının etkisiyle kadının varlığı ve konumu hakkında net bir şey söyleme gereği duymadığını da düşünebiliriz. O kendinden önce var olan inancı, kuralları toplamış ve bunu öğrencilerine aktarmıştır. Kadın'ın gölgede kalmış olan varlığı da bu şekilde sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Çin toplum yapısının temelini oluşturan feodal dönem toplumu ve onun içinde oldukça önemli bir yere sahip olan Konfüçyüs düşünce sistemi, o dönem kabul görülen bu düşünce tarzının çok uzun yıllar sürmesinin ve Çin kadınının sıkıntılar çekmesinin önemli etkenlerinden biri olmuştur.

Kaynaklar

Cai, X. (1994). *Lunyu 论语*. Beijing: Huayu Jiaoxue Chubanshe.

Duman, M. Z. (2012). *Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı 4.

Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erbil, P. (2016). *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Hao, J., Zhou, D., (2007).** *Cong "Nüshen", "Nüren" dao "Nünu" 从 "女神" "女人" 到 "女奴"* Shenyang Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexueban) Cilt 31, Sayı 5.
- İnce Erdoğan, İ. (2011).** *Çin'de Yalnızca Kadınların Kullandığı Yazı Nüzi (女字)*. Kayseri: ADES I, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Jia, Q. (2006).** *"Wujing" zhongde "Li" Jiuwu "五经"中的"礼"纠误*, Xinyang Shifan Xueyuan Xuebao (Zhexue Shehui Kexueban). Cilt.26, Sayı 3.
- Kapanoğlu, S. (2006).** *Çin'de Kadın İmgesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya E. B., Baydaş S. Ö., (2011).** *Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi*, AR-EL Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- Keay, J. (2011).** *Çin Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Li, C. (2014).** *Zhong Guo Gu Dai Fu Nu Di Wei Tan Jiu 中国古代妇女地位探究*, Wenxue Lishi Yanjiu, Sayı 2.
- Meng, Q., Zhang, L. (2013).** *Cong "San Cong Si De" Dao "Junei" 从"三从四德"到"慎内"*. Zhonghua Wenhua Luntan, Sayı 3.
- Morgan, L. H. (1994).** *Eski Toplum I*. Çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Panel Yayınları.
- Okay, B. (2004).** *Konfüçyüs*. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Serinken D., N. (2016).** *Anaerkil Toplumun Sonu*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 42.
- Sertdemir, İ. (2012).** *Mevlana ile Konfüçyüs'ün Evren ve Ahlak Görüşleri Üzerine Bir Karşılaştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal Chiang, G. (2011).** *Çin'de Ayak Bağlama Geleneği*. Kayseri: ADES I, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Wang, Q. (2004).** *"San Gang Wu Chang" Zai Pipan "三纲五常"再批判*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Heilongjiang Daxue, Harbin.
- Wang, Z. (2004).** *Kong Zi De Nüxing Guan 孔子的女性观*. Yunnan Shifan Daxue Xuebao, Cilt 36, Sayı 1.
- Wu, X. (2004).** *Zhongguo Gudai Nüxing Yishi – Cong Yuanshi Zouxian Fengjian Lijiao 中国古代女性意识 – 从原始走向封建礼教*(Yayımlanmamış Doktora Tezi) Suzhou Daxue, Suzhou.
- Wu, Y. (2010).** *Kong Zi Funü Guan Yanjiu 孔子妇女观研究*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Qufu Shifan Daxue, Qufu.

Yılmaz, M. (2017). *Kadının Yeniden Doğuşu Tarihte Kadınlar. İstanbul: Türdav Yayın Grubu.*

Zhang, C. (2012). *Cong Lunyu Kan Kong Zi de Nüxing Guan 从论语看孔子的女性观. Theory Reserch, Sayı 30.*

Zhu, X., Mei, Y. (2016). *Kong Zi De Nüxing Guan Tanxi 孔子的女性观探析. Jiamusi Zhiye Xueyuan Xuebao, Cilt 168, Sayı 11.*

<http://baike.baidu.com/item/%E5%94%AF%E5%A5%B3%E5%AD%90%E4%B8%8E%E5%B0%8F%E4%BA%BA%E9%9A%BE%E5%85%BB%E4%B9%9F> Erişim Tarihi: 18.08.2017

<http://baike.baidu.com/item/%E5%AD%94%E5%AD%90/1584> Erişim Tarihi: 18.08.2017

<http://kisi.deu.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html> Erişim Tarihi: 20.05.2017

<https://baike.baidu.com/item/%E5%85%AD%E7%A4%BC> Erişim Tarihi: 31.05.018